

/

Stappenplan burgerschap

**Werken aan doelgericht en samenhangend
burgerschapsonderwijs in het po, vo en (v)so.**

september 2025

2025 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

AN

9.8229.001

Auteur:

Annette van der Laan, Luuk Kampman,
Coen Gelinck

Herziening gedaan door:

Maike Oberink, Annette van der Laan

Postadres

Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T (033) 4840 840

W www.slo.nl

E info@slo.nl

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
-----------	---

Inleiding	5
-----------	---

Doelgericht, samenhangend en herkenbaar: stap voor stap	5
Nieuwe kerndoelen voor burgerschap	5

Stappenplan burgerschap	6
-------------------------	---

Stap 0: Voor je begint: inventariseren wat je al doet	7
Stap 1: Opstellen of aanpassen van je visie op burgerschap	8
Stap 2: In kaart brengen van leerlingenpopulatie en schoolcontext	9
Stap 3: Opstellen van een overzicht met overkoepelende thema's voor burgerschap	10
Stap 4: Opstellen van leerdoelen per leerjaar en een doorlopende leerlijn	11
Stap 5: Selecteren en ontwerpen van onderwijsaanbod	13
Stap 6: Evalueren van je burgerschapsonderwijs	14

Bronnen	15
---------	----

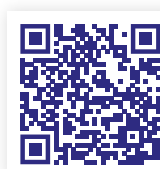
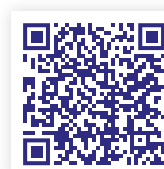

Voorwoord

Deze publicatie is gebaseerd op de *Handreiking burgerschap funderend onderwijs. Doelgericht en samenhangend werken aan burgerschap* (Van der Laan et al., 2021). We hebben het stappenplan en de tabellen uit deze handreiking herzien, zodat ze aansluiten bij de huidige wettelijke kaders en de actuele ontwikkelingen. De definitieve conceptkerndoelen voor burgerschap (SLO, 2025) en de functionele kerndoelen voor burgerschap (concept) (SLO, 2024) hebben we meegenomen.

Inleiding

Scholen voor po, vo en (v)so hebben de wettelijke taak om actief burgerschap en sociale cohesie te bevorderen, via het onderwijsaanbod en de schoolcultuur. De [wettelijke burgerschapsopdracht](#) bepaalt wat scholen in ieder geval moeten doen. De [kerndoelen burgerschap](#) beschrijven wat leerlingen in ieder geval moeten kennen, kunnen en ervaren. Scholen bepalen zelf hoe ze het invullen.

Doelgericht, samenhangend en herkenbaar: stap voor stap

Scholen vertalen de wettelijke opdracht en kerndoelen, vanuit hun eigen visie op burgerschap, naar concrete leerdoelen die aansluiten bij hun leerlingen en de omgeving waarin zij opgroeien (doelgericht).

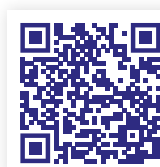
Er is een logische opbouw en het is helder welke doelen en activiteiten in welke leerjaren, vakken of leergebieden aan de orde komen (samenhang). Het onderwijs dat de school op deze manier heeft gepland, wordt ook in de praktijk gebracht (herkenbaar).

Het is belangrijk om dit proces stapsgewijs aan te pakken. We laten zien hoe je dat gestructureerd doet met een stappenplan. Voor elke stap hebben we een inventarisatielijst opgesteld met vragen die je richting geven.

Nieuwe kerndoelen voor burgerschap

Laat je bij de ontwikkeling en aanscherping van je burgerschapsonderwijs inspireren door de [definitieve conceptkerndoelen voor burgerschap](#). Ze zijn een inhoudelijk kader van waaruit je schooleigen doelen kunt formuleren, leerlijnen kunt ontwikkelen en je lessen kunt vormgeven. Door de kerndoelen te gebruiken, werk je onderbouwd aan een doelgerichte invulling van je burgerschapsonderwijs.

Voor leerlingen in het (v)so die zeer moeilijk leren of meervoudig beperkt zijn en die doorstromen naar uitstroomprofiel dagbesteding of arbeidsmarkt hebben we [functionele kerndoelen](#)¹ ontwikkeld.

De definitieve conceptkerndoelen burgerschap worden naar verwachting vanaf 2027 wettelijk. Het ministerie van OCW en de Inspectie van het Onderwijs stellen daarna de termijn vast die scholen krijgen voor de implementatie en bepalen vanaf wanneer hierop wordt toegezien. Kijk voor actuele informatie en een overzicht van de geactualiseerde kerndoelen en eindexamenprogramma's op [Actualisatie kerndoelen en examenprogramma's - SLO](#).

Bekijk ook de infographic [Burgerschapsonderwijs](#). Deze infographic laat zien wat de wet van scholen vraagt, wat er wel en niet verandert en wat je school nu al kan doen.

¹ De functionele kerndoelen burgerschap (concept) worden aangescherpt op basis van feedback over de bruikbaarheid. In het najaar van 2025 verschijnt de definitieve conceptversie van de functionele kerndoelen burgerschap.

Stappenplan burgerschap

Om doelgericht en samenhangend aan burgerschapsonderwijs te werken, is het belangrijk om het proces stapsgewijs aan te pakken. De wet introduceert de begrippen ‘doelgericht’ en ‘samenhangend’ en doet daarmee een beroep op de kwaliteitszorg van scholen. Je ontwikkelt een visie op burgerschapsonderwijs, die in het onderwijsprogramma tot uitdrukking komt. Daarbij zorg je dat het programma samenhangend is door de leerjaren heen. Je formuleert concreet wat leerlingen leren, houdt de resultaten bij en evalueert ze.

Werken in samenhang zegt dus iets over hoe je je burgerschapsonderwijs vormgeeft en het proces dat je als school doorloopt. Hoe zorg je dat je burgerschapsonderwijs systematisch inricht, dat de visie aansluit bij je burgerschapsdoelen, dat deze wordt vertaald naar een passend onderwijsaanbod en dat je de resultaten bijhoudt?

Stap 0

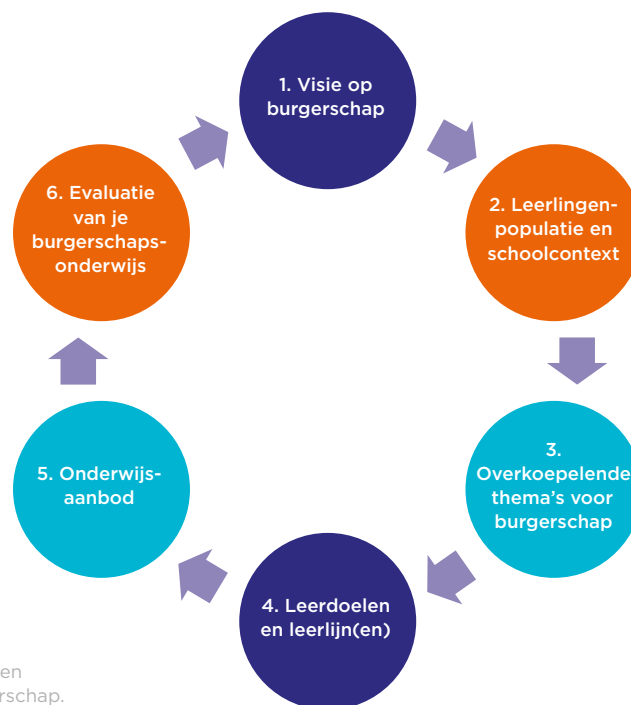
Voor je begint: inventariseren wat je al doet

Iedere school geeft invulling aan burgerschapsonderwijs, bewust of onbewust, en je hoeft vast niet vanaf nul te beginnen. Om te weten of je burgerschapsonderwijs al aansluit bij de wettelijke opdracht en de kerndoelen, kun je het best beginnen met een inventarisatie van wat je al doet:

- Wie coördineert en bewaakt de uitvoering van het burgerschapsonderwijs?
- Wie zijn hierbij betrokken en wie draagt de verantwoordelijkheid en heeft zeggenschap?
- Kiezen we voor een geïntegreerde aanpak, een apart vak of een thema-overstijgende benadering van burgerschap?
- Hebben we een duidelijke visie op burgerschap?
- Sluit onze visie aan bij de wettelijke opdracht en de definitieve conceptkerndoelen voor burgerschap?
- Hebben we heldere burgerschapsdoelen die aansluiten bij onze leerlingenpopulatie en schoolcontext?
- Is er een doorlopende leerlijn waarin onderwijsactiviteiten passen bij de doelen en samenhang vertonen over de leerjaren heen?
- Brengen we de opbrengsten van het burgerschapsonderwijs in kaart?
- Leggen we verantwoording af in een schoolplan of schoolgids?

De antwoorden op deze vragen geven een indicatie waar je als school al goed in bent en waar nog ruimte is voor verbetering of aanvulling. Laat dit het vertrekpunt zijn bij het werken met het stappenplan.

Figuur 1 laat zien hoe je als school gestructureerd aan de slag gaat.

Figuur 1: stappenplan doelgericht en samenhangend werken aan burgerschap.

Het stappenplan is cyclisch en bestaat uit zes stappen. Na stap 6, de evaluatie van je burgerschapsonderwijs, is het logisch om de cyclus opnieuw te doorlopen, in ieder geval vanaf stap 4. De leerdoelen en leerlijn (stap 4) en het onderwijsaanbod (stap 5) scherp je dus regelmatig aan. De visie op burgerschap, het in kaart brengen van de leerlingenpopulatie en schoolcontext en de algemene burgerschapsdoelen (stap 1 tot en met 3) hoef je minder vaak aan te passen. Deze gaan doorgaans meerdere jaren mee, maar het is raadzaam om deze onderdelen om de zoveel tijd opnieuw tegen het licht te houden. De samenleving is namelijk voortdurend in ontwikkeling en je leerlingen veranderen ook (Eidhof, 2024).

Stap 1:

Opstellen of aanpassen van je visie op burgerschap

Ontwikkel met je team een gedeelde visie op burgerschap: bepaal wat goed burgerschap voor jullie betekent en hoe het onderwijs hieraan kan bijdragen. Zo geef je richting aan je burgerschapsonderwijs en de schoolcultuur.

Inventariseer hoe je visie op burgerschap is geformuleerd en of deze voldoende aansluit bij je schoolbeleid en je leerlingenpopulatie. Wat vind je als school belangrijk voor de ontwikkeling van je leerlingen? Stel jezelf ook de vraag of je visie een relatie legt tussen de wettelijke burgerschapsopdracht en de identiteit van de school. Vul de onderstaande tabel in en geef aan welke verbeter- en actiepunten hieruit voortkomen.

Inventarisatie

Visie op burgerschap	Ja	Nee	Verbeterpunten
Heeft de school een visie op burgerschap?			
Is deze visie afgestemd op het schoolbeleid? En is de visie opgenomen in je schoolplan of schoolgids?			
Laat de visie zien hoe de school invulling geeft aan de inhoud van de wettelijke opdracht voor burgerschapsonderwijs? Waaronder: • het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat; • het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties waarmee leerlingen deel kunnen uitmaken van en bijdragen aan de samenleving; • het bijbrengen van respect voor en kennis van verschillen, en dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden; • fungeren als oefenplaats voor burgerschap.			
Beschrijf de visie: • welke verwachtingen je van leerlingen en medewerkers hebt? • wat je belangrijk vindt voor je schoolcultuur en de identiteit van je school? • hoe leerlingen zich op school en daarbuiten als burger ontwikkelen? • hoe je de schoolomgeving en samenleving bij de leefwereld van de leerlingen betreft?			
Herkennen collega's, leerlingen en ouders zich in de visie en is deze op een aansprekende manier geschreven?			
Welke input bieden bovenstaande antwoorden bij het formuleren of aanpassen van je visie op burgerschap?			

Stap 2:

In kaart brengen van leerlingenpopulatie en schoolcontext

Het is belangrijk om goed zicht te hebben op de samenstelling en behoeftes van je leerlingenpopulatie, de omgeving waarin zij opgroeien en wat er speelt in de omgeving van je school. Wie zijn de leerlingen (en hun ouders) die je school binnenkomen? Welke maatschappelijke vraagstukken of gebeurtenissen, in de directe omgeving of daarbuiten, hebben impact op je school?

Inventarisatie

Leerlingenpopulatie en schoolcontext	Ja	Nee	Verbeterpunten
Heb je zicht op de samenstelling van je leerlingenbestand? Denk aan: • demografische gegevens • etnische en culturele achtergrond • sociaal-economische status en bijkomende kansen of beperkingen • onderwijsniveau en leerprestaties • participatie en betrokkenheid in de school • sociale context waarin je leerlingen opgroeien			
Vraag je aan leerlingen en ouders wat zij belangrijk vinden voor het burgerschapsonderwijs?			
Heb je in beeld welke maatschappelijke vraagstukken en gebeurtenissen/thema's spelen bij leerlingen of in de omgeving van de school?			
Welke input bieden bovenstaande antwoorden bij het in kaart brengen van je leerlingenpopulatie, de omgeving waarin zij opgroeien en de schoolcontext?			

Stap 3:

Opstellen van een overzicht met overkoepelende thema's voor burgerschap

Maak een overzicht van overkoepelende thema's die richting geven aan het burgerschapsonderwijs binnen je school. Welke thema's vind je als school belangrijk en sluiten aan bij je visie op burgerschap? Gebruik bijvoorbeeld de domeinen van de kerndoelen burgerschap en vertaal deze naar thema's en een terminologie die passen bij jullie eigen context.

Inventarisatie

Overkoepelende thema's	Ja	Nee	Verbeterpunten
Heeft de school overkoepelende thema's voor burgerschap?			
Sluiten deze thema's aan bij de visie?			
Sluiten deze thema's aan bij je leerlingenpopulatie en de schoolcontext?			
Sluiten de thema's aan bij de wettelijke opdracht voor burgerschap en de definitieve conceptkerndoelen burgerschap? <i>Je mag daarbij als school je eigen vocabulaire gebruiken, passend bij jullie identiteit of levensbeschouwelijke visie.</i>			
Welke input bieden bovenstaande antwoorden bij het opstellen van een overzicht met overkoepelende thema's voor burgerschap?			

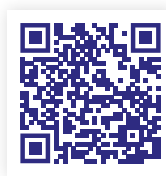
Stap 4:

Opstellen van leerdoelen per leerjaar en een doorlopende leerlijn

Nu je een visie en een overzicht van overkoepelende thema's voor burgerschap hebt opgesteld, is het tijd om deze te vertalen naar concrete leerdoelen per leerjaar of fase, waarbij je kennis, vaardigheden, houdingen en ervaringen beschrijft.

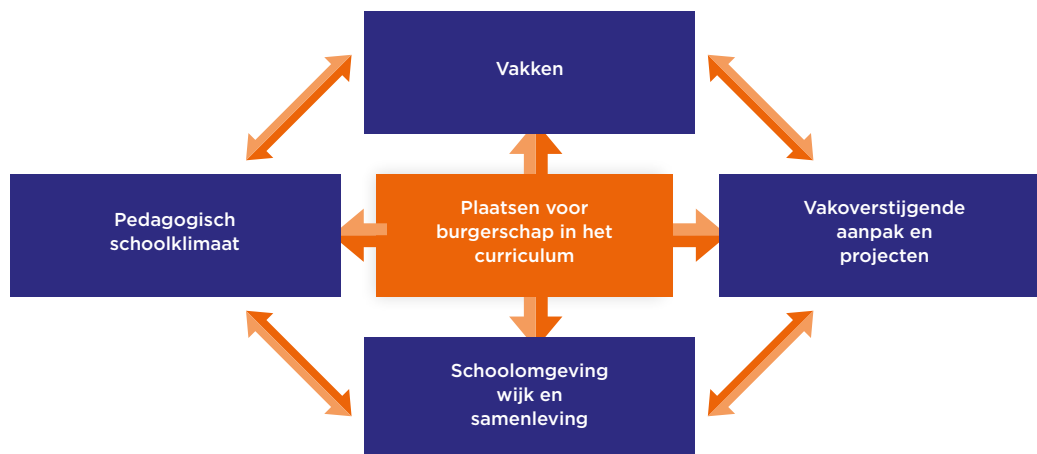
Gebruik bij het opstellen van leerdoelen per leerjaar of fase ook de [definitieve concept-kerndoelen burgerschap \(SLO, 2025\)](#). Deze kerndoelen beschrijven wat iedere leerling aan het einde van groep 8 in het po/so en aan het einde van de onderbouw v(s)o in ieder geval moet kennen, kunnen en hebben ervaren.

Er zijn [functionele kerndoelen](#) voor leerlingen in het (v)so die zeer moeilijk leren of meer-
voudig beperkt zijn die doorstromen naar uitstroomprofiel dagbesteding of arbeidsmarkt.
Vertaal de inhoud van de kerndoelen naar je eigen schoolsituatie. Je mag daar uiteraard
eigen inhoud aan toevoegen.

Plaats je leerdoelen in een doorlopende leerlijn, zodat zichtbaar wordt aan welke concrete doelen gewerkt wordt (*doelgericht*) en hoe de doelen logisch op elkaar aansluiten (*samenhangend*). Je kunt overwegen om de leerdoelen of leerlijnen te clusteren per overkoepelend thema (stap 3) voor een duidelijk overzicht.

Daarnaast is het belangrijk om aan te geven hoe je deze leerdoelen in de praktijk realiseert. In welke vakken, (vakoverstijgende) projecten of buitenschoolse activiteiten worden ze behandeld, en op welk moment? Zo is het burgerschapsonderwijs herkenbaar en concreet voor leerlingen en collega's. Kies voor een invulling die past bij jouw visie en uitgangspunten van burgerschapsonderwijs.

Figuur 2: plaatsen voor burgerschap in het curriculum.

Beginsituatie

Er zijn twee beginsituaties denkbaar bij het opstellen van leerdoelen:

1. We werken al met leerdoelen of een leerlijn voor burgerschap

Als je al werkt met leerdoelen of een leerlijn, inventariseer dan of je deze kunt koppelen aan de wettelijke opdracht en de definitieve conceptkerndoelen burgerschap.

Deze analyse geeft je antwoord op de vragen: welke leerdoelen zijn al geformuleerd en welke plek hebben ze? Waar zitten hiaten en moeten er aanvullingen of nieuwe leerdoelen komen?

2. We hebben nog geen leerdoelen en leerlijn, maar doen wel veel aan burgerschap

Het kan ook zijn dat je nog geen leerdoelen en een leerlijn hebt ontwikkeld, maar dat je school wel allerlei burgerschapsactiviteiten doet. Richt je analyse dan op die onderwijsactiviteiten en stel de vraag: welke doelen wil ik bereiken met een activiteit?

Kijk ook of er binnen andere vakken en leergebieden leerdoelen zijn geformuleerd die een plek kunnen krijgen in een leerlijn burgerschap. Inhouden en doelen voor burgerschap komen namelijk vaak voor in reguliere vak- en leergebieden. In het po bijvoorbeeld bij taal, of oriëntatie op jezelf en de wereld. In de onderbouw vo bij het vak Nederlands, of de leergebieden mens en maatschappij en mens en natuur. In de bovenbouw zitten er vaak burgerschapsinhouden in maatschappijleer, Nederlands, aardrijkskunde, geschiedenis, economie, filosofie en levensbeschouwing.

Inventarisatie

Leerdoelen en doorlopende leerlijn	Ja	Nee	Verbeterpunten
Zijn er leerdoelen voor burgerschap per fase of leerjaar?			
Sluiten de leerdoelen aan bij de visie en algemene doelen van de school?			
Sluiten de leerdoelen aan bij de behoefte van de leerlingen? En hebben leerlingen ook zeggenschap over welke burgerschapsdoelen ze willen ontwikkelen?			
Komen de inhouden uit de wettelijke opdracht en de definitieve conceptkerndoelen voor burgerschap terug in de leerdoelen?			
Zijn de leerdoelen concreet en specifiek geformuleerd? Is duidelijk welke kennis, vaardigheden, houdingen en ervaringen je van de leerlingen verwacht?			
Sluiten de leerdoelen per fase of leerjaar op elkaar aan? Is er een doorlopende leerlijn?			
Welke input bieden bovenstaande antwoorden voor het opstellen/aanpassen van leerdoelen en leerlijnen burgerschap?			

Stap 5:

Selecteren en ontwerpen van onderwijsaanbod

Je gaat het onderwijs afstemmen op de leerdoelen en selecteert daarvoor passende activiteiten:

- *Begin met wat er al is:* koppel bestaande activiteiten aan leerdoelen en plaats ze binnen de leerlijn. Wees kritisch: helpen de leeractiviteiten ook echt om leerdoelen te halen, of moeten ze worden aangescherpt? Beoordeel de verwachte effectiviteit en de opbrengst voor de leerlingen en bewaak de samenhang met andere onderdelen van je leerlijn.
- *Ontwikkel aanvullende activiteiten:* maak een plan voor nieuwe activiteiten die nodig zijn om de leerdoelen te realiseren.

Kijk voor onderwijsactiviteiten ook naar externe aanbieders en naar mogelijkheden in de omgeving van de school. Burgerschapsonderwijs gaat er immers om dat leerlingen ontdekken hoe ze kunnen bijdragen aan de democratische en diverse samenleving en die mede vormgeven. Buitenschools leren kan hieraan bijdragen, of dat nu in de wijk, binnen de gemeente, of op (inter)nationaal niveau is.

Inventarisatie

Onderwijsaanbod	Ja	Nee	Verbeterpunten
Sluiten je onderwijsaanbod en leermiddelen aan bij je visie en leerdoelen?			
Helpen de leeractiviteiten om leerdoelen te halen of zijn er nog hiaten?			
Is je onderwijsaanbod goed verdeeld over de verschillende leerjaren, fases, vakken, projecten en (buitenschoolse) activiteiten? En is er een logische opbouw?			
Sluit je onderwijsaanbod aan bij de actualiteit?			
Wisselen jullie voorbeelden en good practices van burgerschapsleeractiviteiten met elkaar uit?			
Welke input bieden bovenstaande antwoorden voor het selecteren en ontwerpen van je onderwijsaanbod?			

Stap 6:

Evalueren van je burgerschapsonderwijs

Scholen zijn verplicht verantwoording af te leggen over de kwaliteit van het onderwijs. Hoewel het soms nodig is om apart aandacht te besteden aan de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs, kun je het ook meenemen in de gebruikelijke kwaliteitszorg, zoals de evaluatiecyclus en periodieke tevredenheidsmetingen (AWP Sociale Kwaliteit e.a., 2021).

Om te beoordelen of je onderwijsaanbod geresulteerd heeft in leeropbrengsten voor je leerlingen, kun je onderstaande vragen beantwoorden:

- Wat zijn de opbrengsten?
- Welke leerresultaten kan ik in kaart brengen?
- Wat vinden leerlingen zelf dat ze hebben geleerd?

Bepaal vooraf wat je wilt onderzoeken en kies een meetinstrument dat daarbij past. Denk aan enquêtes, rubrics of vignettes, portfolio's of praktijkopdrachten waarin leerlingen hun ontwikkeling zichtbaar maken.

De effecten van burgerschapsonderwijs laten zich niet altijd even makkelijk meten. Daarom is het goed om erbij stil te staan dat doelen ook bereikt kunnen worden doordat ze 'merkbaar' zijn. Leerlingen leren van ervaringen en van het oefenen met democratische vaardigheden in de klas. Deze ontwikkelingen zijn niet meetbaar, maar ze zijn wel zichtbaar en merkbaar.

Door de ontwikkeling van leerlingen over langere tijd te volgen en hierover met hen in gesprek te gaan, ontstaan waardevolle inzichten. Ook de meningen en ervaringen van collega's, ouders of andere betrokkenen zijn belangrijk.

Inventarisatie

Evalueren van je burgerschapsonderwijs	Ja	Nee	Verbeterpunten
Worden de opbrengsten van het burgerschapsonderwijs regelmatig gemonitord?			
Sluiten de meetinstrumenten aan bij wat je wilt evalueren? Maken ze de effectiviteit van je leerdoelen zichtbaar?			
Maak je de merkbaarheid van het burgerschapsonderwijs inzichtelijk? Hoe?			
Stel je het burgerschapsonderwijs bij op basis van de resultaten en inzichten?			
Worden visie, doelen, onderwijsaanbod en opbrengsten besproken met collega's?			
Kunnen leerlingen hun burgerschapservaringen vastleggen, uitdragen en erop reflecteren? En wordt er iets gedaan met hun input?			
Wordt er met ouders gesproken over de visie, doelen en effecten van het burgerschapsonderwijs? En wordt er iets gedaan met hun input?			
Leg je in de schoolgids en schoolplan verantwoording af over de resultaten van de monitoring en de acties die daarop zijn ondernomen?			
Welke input bieden bovenstaande antwoorden voor de evaluatie van je burgerschapsonderwijs?			

Bronnen

AWP Sociale Kwaliteit e.a. (2021). *IJkpunten voor goed burgerschapsonderwijs.* AWP-SK.

Eidhof, B. (2024). *Handboek Burgerschapsonderwijs.* Voor het voortgezet onderwijs (3e geheel herziene druk). Bureau Common Ground en ProDemos.

Kruijssen, J. en Eidhof B. (2024). *Handboek Burgerschapsonderwijs. Voor het primair onderwijs.* Bureau Common Ground en ProDemos.

Laan, A. van der, Kampman, L. & Gelinck, C. (2021). *Handreiking burgerschap funderend onderwijs.* SLO.

SLO (2025). *Definitieve conceptkerndoelen burgerschap.* SLO.

SLO (2025). *Functionele kerndoelen burgerschap (concept).* SLO.

Bezoekadres

Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres

Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40

E info@slo.nl

W www.slo.nl

[company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)

[SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)